

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ТЕСЛИК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 159.92:340.114.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків - 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерство внутрішніх справ України, м. Харків

Науковий керівник : кандидат психологічних наук, доцент
Шевченко Лариса Олександрівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ, факультет права та масових комунікацій,
завідувач кафедри соціології та психології

Офіційні опоненти : доктор юридичних наук, доцент
Цільмак Олена Миколаївна,
Одеський державний університет внутрішніх справ, факультет підготовки фахівців для підрозділів слідства, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

кандидат психологічних наук, доцент
Попова Галина Вікторівна,
Національний технічний університет «Харківський Політехнічний Інститут»,
доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами

Захист відбудеться «10» жовтня 2013 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий «4» вересня 2013 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук, доцент

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення громадянського суспільства потребує значних змін не лише на державному, інституційному рівнях, але і на рівні особистісному. Вагому роль рушійної і контролюючої сили в умовах переоцінки цінностей, характерних для сучасної України, відіграє правова свідомість індивіда. Процес професійного становлення особистості під час підготовки у вищому навчальному закладі МВС України разом із набуттям професійних знань, вмінь та навичок вимагає розвитку почуття відповідальності, усвідомлення ролі громадянина у підтриманні стабільності суспільних відносин, тобто забезпечення інтеріоризації норм чинного законодавства.

Професійна компетентність працівників органів внутрішніх справ базується на особливому психологічному підході до реалізації службових завдань, захисту правопорядку у складних, стресогенних умовах. Неодноразово у нормативно-правових актах Міністерства внутрішніх справ України з питань зміцнення кадрового потенціалу правоохоронних структур, зокрема, у Програмі психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки, вказується на існування потреби забезпечення відповідального ставлення правоохоронців до виконання професійних обов'язків та запобігання серед особового складу випадків правопорушень. Безумовним свідченням необхідності превентивного психологічного впливу з метою попередження деформованості професійно-правової свідомості працівників ОВС є статистичні дані МВС України, за якими зростає чисельність засуджених колишніх працівників міліції (456 чол. у 2011 році та 498 чол. у 2012 році відповідно).

Розвинена професійно-правова свідомість працівників ОВС є стимулом активності щодо збереження і відновлення правопорядку та необхідним інструментом їхньої професійної самореалізації у сфері права. Ризик гетерохронності та неоднорідності особистісного і професіонального становлення майбутнього правознавця у період навчання у вищому навчальному закладі детермінує потребу формування внутрішньої готовності до активного гарантування правових вимог. Саме на етапі професійної підготовки молоді у ВНЗ системи МВС має сформуватися свідоме ставлення до правової дійсності, стійкі ціннісні орієнтації, установки на служіння закону та захист прав і свобод громадян.

Проблема правової свідомості становить предмет наукового інтересу вчених різних галузей наукового знання: психології, юриспруденції, філософії, соціології, педагогіки та інших. Значний вплив на становлення концепції професійно-правової свідомості здійснили науковці радянського часу, до яких належать М.І. Бобнєва, Н.А. Бура, М.Л. Гранат, А.І. Долгова, Г.Х. Єфремова, В.І. Каменська, О.А. Лукашева, М.Я. Соколов, О.Р. Ратинов, І.Є. Фарбер та інші.

У сучасній психологічній науці триває як теоретична, так і емпірична розробка загальної проблеми професійно-правової свідомості та окремих аспектів її функціонування, становлення, деформації (О.М. Бандурка, Л.М. Балабанова, П.П. Баранов, Д.С. Безносів, В.Л. Васильєв, Н.А. Ведешкін, І.В. Воробйова, Л.М. Гайсіна, С.О. Гарькавець, О.В. Землянська, Ю.Л. Івлєв, О.В. Кобець,

Г.В. Попова, Я.Й. Радзівідло, В.І. Темченко, Т.А. Фірсова, О.М. Цільмак та інші). Проте відсутність достатньо обґрунтованої дефініції власне поняття професійно-правової свідомості, визначення її структури та властивостей, а головне – можливостей та шляхів впливу на розвиток професійно-правової свідомості особистості, обумовила вибір теми нашого наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр., затверджених наказом МВС України № 347 від 29 липня 2010 р., Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011–2014 рр., затверджених Вченою радою ХНУВС 27 грудня 2010 р., Плану заходів із виконання рішень колегії МВС України від 05.07.2012 №№ 18км/1 «Про криміногенну ситуацію в Україні в I півріччі 2012 року, основні тенденції її розвитку, стан роботи з попередження, розкриття та розслідування найбільш суспільно небезпечних тяжких і особливо тяжких злочинів» та 18км/3 «Про стан реалізації в органах внутрішніх справ державної кадрової політики, підвищення професіоналізму працівників міліції, забезпечення належного стану дисципліни та законності» і Програми зміцнення кадрового потенціалу МВС на 2012-2016 роки, затвердженого ректором Харківського національного університету внутрішніх справ 15 серпня 2012 р.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 10 від 28.12.2012 р.) та рішенням Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №3 від 26.03.2013 р.).

Мета дослідження – визначити напрями та особливості психологічного впливу на розвиток професійно-правової свідомості курсантів у процесі фахової підготовки у вищих навчальних закладах МВС України.

Основні завдання дослідження:

1. Узагальнити основні теоретичні концепції правової свідомості у психологічній науці, визначити зміст дефініції «професійно-правова свідомість особистості», її структурні компоненти та функціональну значимість на етапі підготовки у ВНЗ МВС.

2. Провести порівняльний аналіз проявів психологічних компонентів правосвідомості курсантів вищого навчального закладу системи МВС та студентів юридичного та економічного напрямів підготовки.

3. Проаналізувати особливості ставлення до права курсантів на різних етапах підготовки у ВНЗ МВС.

4. Виявити взаємозв'язок психологічних особливостей професійно-правової свідомості та особистісних властивостей, ціннісних орієнтацій, мотивації навчальної і майбутньої професійної діяльності курсантів.

5. Розробити та апробувати соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України.

Об'єкт дослідження є правова свідомість особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку професійно-правової свідомості курсантів вищих навчальних закладах МВС України.

Теоретико-методологічну основу роботи склали: діяльнісний і системно-структурний підхід (Б.Г. Ананьєв, П.К.Анохін, О.М. Леонтьєв, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко та інші), положення про регулюючу роль свідомості у поведінці людини, принцип єдності психіки і діяльності (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та інші), принцип розвитку (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін та інші), динамічний принцип вивчення особистості (К.О. Абульханова-Славська, Г.С. Костюк, А.В. Петровський та інші).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, а саме:

- *теоретичні загальнонаукові методи пізнання* (зокрема, методи аналізу, порівняння, узагальнення, систематизації теоретичної інформації) використані для комплексного аналізу основних етапів розвитку психологічних наукових концепції професійно-правової свідомості (всі підрозділи);

- *психодіагностичні методи*, а саме: спрямовані на вивчення психологічних компонентів професійно-правової свідомості особистості (опитувальник Д.С. Безносова «Ставлення до права», колірний тест ставлень (КТС) Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда – підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 3.2); дослідження особистісних властивостей (16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, методика «Самооцінка особистості» Б.А. Сосновського у модифікації О.І. Моткова – підрозділ 2.3); визначення особливостей системи ціннісних орієнтацій особистості (методика вивчення цінностей особистості Ш. Шварца, «Рівень співвідношення «цінностей» і «доступності» у різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової, опитувальник термінальних цінностей І.Г. Сєніна – підрозділ 2.4); виявлення домінантних проявів мотивації навчальної та майбутньої професійної діяльності (методика вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т.І. Ільїної, методика діагностики навчальної мотивації студентів А.О. Реана та В.О. Якуніна (у модифікації Н.Ц. Бадмаєвої), методика «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір у модифікації А. Реана – підрозділ 2.5);

- *статистичні методи обробки емпіричних даних* – метод рангової кореляції Ч. Спірмена, критерій кутового перетворення Р. Фішера, t-критерій В. Стьюдента (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 2.5 та 3.2).

Нормативно-правовою основою дослідження є Конституція України, нормативно-правові акти України, керівні документи МВС України, якими регулюються діяльність правозастосовних структур, психологічне супроводження служби в ОВС, діяльність вищих навчальних закладів МВС України, а також статистична звітність МВС України.

Емпіричну базу становлять результати психодіагностичного дослідження, яким охоплено 261 особу, у тому числі курсанти, слухачі магістратури і студенти ВНЗ МВС України та студенти вищого економічного навчального закладу (ДВНЗ «УАБС НБУ»).

Наукова новизна дослідження полягає у наступних положеннях:

вперше

- виявлено психологічні особливості розвитку емоційного, інтерпретаційного та ціннісно-мотиваційного компонентів професійно-правової свідомості курсантів на різних етапах навчання у ВНЗ МВС України на основі дослідження кореляційних

взаємозв'язків психологічних складових правосвідомості та особистісних властивостей (характерологічних рис, самооцінки), ціннісних орієнтацій, особливостей мотиваційної сфери;

- на підставі порівняння зі студентами вищих економічного та юридичного навчальних закладів проявів психологічних складових правосвідомості обґрунтовано стимули розвитку професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС шляхом поглиблення її внутрішніх структурних взаємозв'язків;

удосконалено

- уявлення про зміст поняття «професійно-правова свідомість курсантів ВНЗ МВС», структурну класифікацію її компонентів, значимість досягнення достатнього рівня їхньої взаємодії у розвитку професійного рівня правосвідомості курсантів ВНЗ МВС;

дістали подальшого розвитку

- засоби психологічного впливу на розвиток професійно-правової свідомості у період фахової підготовки курсантів ВНЗ МВС шляхом застосування тренінгових технологій.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження, використані у навчально-виховному процесі освітньої системи МВС, сприятимуть становленню конкурентно спроможного фахівця-правоохоронця, що має високі адаптивні можливості та достатньо розвинені внутрішні захисні механізми проти професійної деформації. Розроблено та апробовано соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток професійно-правової свідомості курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України як майбутніх офіцерів органів внутрішніх справ, застосування якого можливо у психологічному супроводженні навчально-виховного процесу правознавців інших напрямів підготовки.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені:

у психотренінговій роботі з кандидатами на службу та працівниками ОВС у діяльності Центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору при УМВС України в Сумській області (акт впровадження від 11.04.2013 р. №13/318),

у навчально-виховному процесі Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (при вивченні дисципліни «Психологія (загальна та юридична)» та у психологічному супроводженні навчально-виховного процесу філії, акт впровадження від 10.04.2013 р. № 185) і Сумського державного університету (у професійній підготовці студентів та магістрів юридичного факультету, проведенні тренінгових занять, акт впровадження від 16.04.2013 р. №07-05/1606).

Особистий внесок здобувача. У тезах доповіді, які виконано у співавторстві з Л.О. Шевченко [8], здобувачем опрацьована наукова література, присвячена досліджуваній проблемі.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на 10 науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференціях: «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 2010 р.); «Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Івано-Франківськ, 2010 р.); «Актуальні проблеми

сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (м. Харків, 2010 р.); «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (м. Одеса, 2011 р.); «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Харків, 2011 р.); «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 2011 р.); «Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології» (м. Макіївка, 2012 р.); «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 2012 р.); «Механизм обеспечения и защиты прав человека в России и зарубежных государствах» (м. Самара, Російська Федерація, 2012 р.); «Психологічні аспекти національної безпеки» (м. Львів, 2012 р.), а також на круглому столі «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (м. Харків, 2011 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 7 наукових статтях, з яких 5 опубліковані у фахових наукових виданнях, та у 10 тезах доповідей, опублікованих у збірниках наукових праць.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (229 найменувань – на 25 сторінках) та додатків (на 50 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 247 сторінок тексту, з них 172 сторінки займає основна частина. Текст дисертації містить 15 таблиць та 13 рисунків, що займають 12 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраного напрямку дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт та предмет, основну мету та завдання, методологічні й методичні підходи до їх вирішення. Визначено наукову новизну та практичну значущість роботи. Наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Проблема правової свідомості у сучасній юридичній психології»** висвітлено основні етапи становлення теоретико-методологічних підходів до проблеми правосвідомості та професійно-правової свідомості, визначено базові уявлення сучасних науковців.

Досліджено проблеми розуміння сутнісного критерію виокремлення поняття «правосвідомість», виявлено, що тлумачення її структурного наповнення та особливостей реалізації принципово відрізняється у різних авторів, як сучасної науки, так і в історичному розрізі.

У сучасній науковій думці співіснує більше ста дефініцій поняття «правова свідомість», що, з одного боку, детермінується поліаспектністю цього явища, з іншого – вимагає визнання його системності та застосування синергетичного підходу при вивченні його розвитку. Опосередковано окремі аспекти професійно-правової свідомості, починаючи з XIX століття, знаходять своє відображення у наукових працях європейських, американських дослідників (Г. Гросс, Р. Познер,

Г. Тох), психологів, правознавців, філософів Російської імперії (Л.Й. Петражицький, М.І. Палієнко, Б.О Кістяківський).

У подальшому спостерігається звуження самого поняття у рамках виключно форми суспільної свідомості (І.Є. Фарбер, І. Долгова, В.А. Щегорцев, О.Р. Ратінов та інші). Однак дослідження професійно-правової свідомості вимагає поєднання досягнень психологічної науки у вивченні, як свідомості особистості (К.О.Абульханова-Славська, В.М. Бехтерев, Л.І. Божович, С.Л. Рубінштейн та інші), так і впливу права на процеси соціальної регуляції (М.І. Бобнева).

Сучасні концепції найчастіше у найбільшій мірі актуалізують регулюючу функцію усієї системи правосвідомості (В.Л. Васильєв, В.І. Івлєв). О.В. Землянська акцентує увагу на інтра- та інтерперсональних характеристиках структури та відбивно-регулятивному призначенні правосвідомості.

Спираючись на аналіз наукових здобутків юридичної психології у розумінні досліджуваного феномену, ми визначаємо професійно-правову свідомість особистості як інтеріорізовану складну систему професійно-правових ставлень, переконань, установок та мотивів, що детермінує правозастосовну активність правника.

Визначено актуальні підходи до розуміння основних структурних компонентів досліджуваного феномену професійно-правової свідомості особистості. На основі аналізу наукових досліджень найбільш вагомих складових професійно-правової свідомості особистості (Г.Х. Єфремова, О.Р. Ратінов, І.Е. Фарбер, О.В. Кобець, Т.М. Малкова, М.Є. Черкас та інші) нами класифіковано наступні сутнісні блоки: інформаційний (охоплює правові знання, засвоєні правові норми та вимоги), емоційний (містить переживання, викликані пізнанням правової дійсності), інтерпретаційний (виражає правові оцінки, переконання, ставлення до правової дійсності), ціннісно-мотиваційний (визначає ціннісні орієнтації та мотиви у сфері правовідносин) та поведінковий (реалізується у активності індивіда, регламентованій правовими нормами).

Блоки елементів правової свідомості взаємодетерміновані і взаємопов'язані, оскільки лише у вигляді замкненого кола забезпечують функціонування усієї системи, метою якої є належний ступінь зовнішньої і внутрішньої активності особистості, що відповідає вимогам правомірної поведінки. Необхідними характеристиками професійно-правової свідомості працівників ОВС є не тільки наявність достатнього рівня розвитку зазначених елементів правосвідомості особистості, але і поглиблені структурні взаємозв'язки між ними, що забезпечують ефективну реалізацію професійної діяльності.

Проаналізовано прояви професійно-правової свідомості особистості, найбільш актуалізовані у період навчання курсантів у ВНЗ МВС як майбутніх офіцерів ОВС. Носіями правосвідомості виступають індивід, група чи суспільство у нерозривній єдності її різновидів.

На рівні специфічної соціальної групи – працівники органів внутрішніх справ – формується особливий вид професійно-правової свідомості. У своїй системі професійно-правова свідомість особистості реалізує профілактичний вплив щодо появи професійних деформацій працівників ОВС, створює умови не лише для ефективної професійної, але і для особистісної самореалізації особистості

(П.П. Баранов, В.І. Барко, Д.С. Безносів, В.С. Бреднева, Ю.Б. Ірхін, В.І. Темченко та інші).

На основі набуття курсантами ВНЗ МВС систематизованих професійно-правових знань, домінантних позитивних емоцій, викликаних сприйняттям правової дійсності, формування ставлення до права як до особистісної цінності, розвиваються специфічні ціннісні орієнтації та мотиви, які визначають поведінкові елементи професійно-правової свідомості особистості та усю сукупність її проявів.

Другий розділ «Психологічні особливості професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України» присвячений опису організації та аналізу результатів емпіричного дослідження особливостей правосвідомості курсантів вищих навчальних закладів МВС України, які дають підстави характеризувати розвиток професійного рівня їхньої правосвідомості. З метою вивчення правосвідомості курсантської молоді проведено дослідження 261 респондентів, у тому числі курсантів та слухачів магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ та студентів двох груп порівняння (студентів Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ та ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України»).

Враховуючи невідривність навчання майбутніх правників у ВНЗ системи МВС від правової освіти, а також чітку регламентацію життєдіяльності курсантів, що детермінує прояви їхньої правової активності, предметом емпіричного вивчення визначені базові психологічні складові професійно-правової свідомості особистості, об'єднані у емоційний, інтерпретаційний та ціннісно-мотиваційний блоки. У зв'язку з цим практично досліджуваним проявом професійно-правової свідомості особистості є правосприйняття, ставлення до права як системи загалом та його компонентів зокрема.

З метою визначення специфічних проявів розвитку професійно-правової свідомості курсантів сформовано дві групи порівняння: студенти юридичного напрямку підготовки ВНЗ МВС (з огляду на профільну підготовку за юридичним напрямом) та студенти економічного ВНЗ (як носії буденної правосвідомості).

Крім того, прослідкувати зміни психологічних компонентів правосвідомості курсантів на етапі їхньої професіоналізації дозволяє виокремлення у кожній групі трьох підгруп за тривалістю підготовки – першого, третього та п'ятого років навчання. Оскільки термін базової підготовки курсантів у ВНЗ МВС становить чотири роки, до підгрупи п'ятого року навчання включені слухачі магістратури ВНЗ МВС (усі завершили чотирьохрічну курсантську підготовку).

Відображено відмінності психологічних компонентів правосвідомості курсантів порівняно зі студентською молоддю, не пов'язаною із сферою права. На основі емпіричного вивчення ставлення до права як провідного компоненту професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС виявлено, що розвиток професійно-правової свідомості особистості характерний для курсантів уже на етапі фахової підготовки. Специфічні прояви професійно-правової свідомості розвиваються у курсантів під впливом психологічних детермінант, пов'язаних не лише із особливою навчальною програмою, але із особливими умовами її реалізації, специфічними обставинами життєдіяльності курсантської молоді.

Виходячи із запропонованого блочного поділу компонентів професійно-правової свідомості особистості, варто відзначити, що інформаційні та, частково – на відтворюючому рівні, – інтерпретаційні елементи цієї системи, у першу чергу, закладаються шляхом правової освіти, тобто невід’ємні від провідної діяльності курсантів ВНЗ системи МВС. Поведінкові елементи професійно-правової свідомості, що виявляються на етапі правореалізації є актуальними для курсантів, які у період навчання перебувають на службі в ОВС. Особистісна причетність курсантів до правової сфери, необхідність формування індивідуальної позиції, узгодженої із внутрішніми імперативами, визначає також розвиток емоційного та ціннісно-мотиваційного блоків професійно-правової свідомості особистості.

Домінуючий вид сприйняття правової дійсності – правий реалізм, як оптимальний вид ставлення до права, – властивий більшості курсантів і студентів ВНЗ МВС України, а також переважній частині студентів економічного напрямку підготовки. На відміну від обох груп порівняння, курсанти у більшій мірі заперечують фетишистське, інфантильне, скептичне і цинічне правосприйняття. Водночас виявлено необхідність превентивного впливу на розвиток професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС, пов’язана зі схильністю досліджуваних до пасивного прийняття ідеалістичного ставлення до правової дійсності та нестійким сприйняттям правового конформізму (табл. 1).

Таблиця 1

Показники видів ставлення до права курсантів та студентів юридичного та економічного профілів підготовки ($X \pm \delta$)

Види ставлення до права	Курсанти	Студенти-юристи	t _{емп}	Курсанти	Студенти-економісти	t _{емп}
Правовий реалізм	7,52±2,53	7,12±3,14	-	7,52±2,53	6,71±2,67	2*
Правовий ідеалізм	1,54±3,92	1,04±2,65	-	1,54±3,92	0,67±3,06	-
Правовий конформізм	-0,04±3,16	-0,39±3,39	-	-0,04±3,16	-0,1±3,3	-
Правовий фетишизм	-5,04±4,17	1,34±3,89	10***	-5,04±4,17	0,85±4,02	8,7***
Правовий інфантилізм	-6,05±3,14	-2,9±2,95	6,7***	-6,05±3,14	-2,9±3,12	6,2***
Правовий скептицизм	-3,5±3,09	-1,97±3,56	3,1**	-3,5±3,09	-1,6±3,44	3,8***
Правовий цинізм	-4,88±3,14	-3,47±2,99	3,1**	-4,88±3,14	-3,5±3,18	2,9**
Правовий нігілізм	-2,13±3,77	-2,52±3,15	-	-2,13±3,77	-2,2±3,64	-

Примітка: *** - $p \leq 0,001$ ** - $p \leq 0,01$ * - $p \leq 0,05$

Правові ідеалізм та конформізм не відносяться до проявів деформації на побутовому рівні правової свідомості, але у середовищі працівників ОВС

детермінують зниження ефективності професійної самореалізації особистості, створюють умови розвитку професійної деформації.

Порівняння показників окремих видів ставлення до права курсантів на різних етапах фахової підготовки виявляє необхідність та найвищі можливості психологічного впливу на розвиток засад професійно-правової свідомості на початковому етапі становлення майбутнього офіцера ОВС. Курсанти 1 курсу характеризується вищою емоційністю та відсутністю аналітичного підходу у трактуванні правової дійсності, схильністю до ідеалізованого правосприйняття. В той же час протягом підготовки у ВНЗ МВС курсантській молоді властиве зменшення ступеня заперечення правового фетишизму ($t_{\text{емп.}}=6,3$, $p \leq 0,001$). Відтак аналітичність правосприйняття, поступово витісняючи ідеалістичні переконання, впливає також на стереотипізацію, набуття шаблонності у ставленні до окремих правових категорій.

Значимим підґрунтям ефективності застосування психологічних засобів впливу на розвиток професійно-правової свідомості ми вважаємо виявлену у курсантів спрямованість до професійної діяльності у межах служби в органах внутрішніх справ. Цей висновок підтверджує висока частка виборів синього кольору (з урахуванням його високих середньо групових рангових позицій) як асоціації із майбутньою кар'єрою респондентів, не характерна для студентів економічного ВНЗ ($\varphi_{\text{емп.}}=2,813$, $p \leq 0,001$). Підсвідоме віднесення таких базових правових понять, як «право», «закон», «Конституція», «правомірна поведінка», «правопорядок» до кольорів з високими середньо груповими рангами курсантів ВНЗ МВС свідчать про особисте прийняття цих правових явищ, інститутів, підсвідоме схвалення правової регламентації соціальної взаємодії.

Характеристики особистісного розвитку індивіда (риси характеру, самооцінка) на фоні здобуття профільної юридичної підготовки, впливають на розвиток його професійно-правової свідомості. Оскільки професійна самоідентифікація пов'язана із особистісною, уже вибір профілю та умов навчання курсантів-правознавців визначається у процесі формування особистості. Аналізуючи особливості особистісного та професійного становлення курсантів у ВНЗ МВС України, слід відзначити поступові зміни найбільш значущих особистісних властивостей у розвитку засад професійно-правової свідомості, врахування яких, на нашу думку, є обов'язковим у здійсненні цілеспрямованого впливу на професійно-правову свідомість особистості. Позитивна внутрішня оцінка права, пов'язана із правовим реалізмом та правовим ідеалізмом, у першу чергу, корелюються особистісними властивостями, пов'язаними із емоційною сферою курсантів ($r_{\text{с емп.}}=0,27$, $p \leq 0,01$). Емоційні переживання, пов'язані із соціальною взаємодією, у курсантів ВНЗ МВС здатні стимулювати формування позитивних правових установок, невід'ємно пов'язаних із достатнім рівнем правових знань, але спрямованих у площині реалістичного розуміння аксіологічного значення права чи його байдужому сприйнятті.

Особливості когнітивної сфери (принципи, переконання) у більшій мірі підтримують внутрішнє заперечення негативної оцінки права, недопустимості неправомірної поведінки (правові конформізм, інфантилізм та цинізм), що є найбільш актуальним для серединного етапу фахової підготовки досліджуваних, а

саме – для курсантів третього курсу ВНЗ МВС ($r_{s\text{ емп.}}=0,398$, $p\leq 0,05$; $r_{s\text{ емп.}}=0,311$, $p\leq 0,05$; $r_{s\text{ емп.}}=0,343$, $p\leq 0,05$). Протягом періоду професійної підготовки курсантів забезпечується поступове домінування особистого досвіду взаємодії із правовим середовищем. На третьому році навчання зафіксовано превалювання аналітичних тенденцій осмислення курсантами правової дійсності. Визначення ставлення до права ґрунтується на особистому тлумаченні його доцільності, відповідності внутрішнім переконанням.

Наприкінці навчання у ВНЗ системи МВС у формуванні ставлення до права більшу значимість набувають особистісні риси, які визначають впевненість у власних силах, самоусвідомлення себе як суб'єкта правовідносин. У слухачів магістратури ВНЗ МВС виявлена схильність до зваженого, раціонального сприйняття правової дійсності, зокрема, правовий інфантилізм пов'язується із імпульсивністю і нерозсудливістю ($r_{s\text{ емп.}}=0,651$, $p\leq 0,05$) та протиставляється аналітичному підходу ($r_{s\text{ емп.}}= -0,618$, $p\leq 0,05$). Ставлення курсантів до права загалом та окремих правових інститутів зокрема змінюється залежно від тривалості підготовки, але не лише під впливом теоретичного та практичного навчання, але і при самоусвідомленні власної ролі активного суб'єкта правової взаємодії, переосмислення можливостей впливу на забезпечення стабільності правової дійсності та місце власного «Я» у правоохоронній системі.

Вжиття засобів психологічного впливу на розвиток професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС вимагає також урахування особливої ролі самооцінки особистості у формуванні правосприйняття, що актуалізується у процесі самоідентифікації курсантів у ролі суб'єкта навчання, а слухачів магістратури – як фахівців юридичної галузі. Ідеалістичні уявлення про право безпосередньо пов'язані із усіма досліджуваними проявами самооцінки, за виключенням самооцінки креативності (табл. 2).

Визначено найвищу ефективність застосування психотренінгових технологій, спрямованих на розвиток професійно-правової свідомості курсантів на початкових етапах навчання у ВНЗ МВС України. Взаємозв'язки показників самооцінки досліджуваних та правового ідеалізму характерні, у першу чергу, для курсантів першого року підготовки ($r_{s\text{ емп.}}=0,535$, $p\leq 0,01$). Виявлено вищу значимість самооцінки особистості у формуванні ставлення до права на початку та наприкінці професійної підготовки, пов'язаних із становленням самосприйняття досліджуваними нових соціальних ролей – курсанта та працівника органів внутрішніх справ.

Обґрунтовано значимість аксіологічного аспекту розвитку професійно-правової свідомості особистості. У професійному становленні особистості офіцера ОВС психологічні складові професійно-правової свідомості здійснюють взаємовплив щодо елементів системи ціннісних орієнтацій особистості, які визначають її спрямованість на нормалізацію соціальних відносин шляхом прийняття соціальних норм та традиційних ідеалів та реалізацію власного потенціалу.

Загалом система ціннісних орієнтацій та психологічні прояви професійно-правової свідомості курсантів відносно показників груп порівняння має значно більше взаємозв'язків. Результати дослідження доводять, що ціннісно-орієнтаційна

складова правосвідомості формується у процесі фахової підготовки курсантів у вищому навчальному закладі МВС. Чим глибші зовнішні зв'язки особистості із правовою дійсністю, тим більше її ціннісні орієнтації впливають на розвиток ставлення до права, особливо на рівні нормативних ідеалів, на формування яких безпосередньо спрямований навчально-виховний процес у ВНЗ системи МВС України.

Таблиця 2

Показники кореляції самооцінки окремих аспектів особистості та видів ставлення до права курсантів ВНЗ МВС

Аспекти самооцінки особистості	Середні показники ($\bar{X} \pm \delta$)	Кореляція із видом ставлення до права, r_s емп.							
		Правовий реалізм	Правовий ідеалізм	Правовий конформізм	Правовий фетишизм	Правовий інфантилізм	Правовий скептицизм	Правовий цинізм	Правовий нігілізм
Загальна самооцінка позитивності розвитку	3,81±0,42	0,384**	0,38**	-	-	-	-	-0,211*	-
Самооцінка: - моральності	3,94±0,57	-	0,293**	-	-	-	-	-0,279**	-
- вольових якостей	3,94±0,64	-	0,349**	-	-	-	-	-0,211*	-
- самостійності і почуття реальності	3,92±0,55	-	0,311**	-	-	0,211*	-	-	-
- креативності	3,47±0,64	0,26*	-	-	-	-	-	-	-
- гармонійності	3,62±0,6	0,313**	0,303*	-	-	-	-	-	-
Екстраверсія	3,95±0,66	-	0,388**	-	-	-	-	-	-

Примітка: ** - $p \leq 0,01$ * - $p \leq 0,05$

Показники правового реалізму курсантів корелюють із достатньо широким спектром ціннісних орієнтацій, зокрема, на рівні нормативних ідеалів: конформність (r_s емп.=0,3, $p \leq 0,01$), досягнення (r_s емп.=0,28, $p \leq 0,01$), традиції (r_s емп.=0,21, $p \leq 0,05$), універсалізм (r_s емп.=0,22, $p \leq 0,05$), стимуляція (r_s емп.=0,23, $p \leq 0,05$). Порівняно зі студентською молоддю, найбільшою мірою виражений вплив на розвиток професійно-правової свідомості курсантів консервативних ціннісних орієнтацій «конформність» та «традиції». Характерно, що лише види ставлення до права, які передбачають його позитивну оцінку та спрямованість на правомірну поведінку індивіда (правові реалізм, ідеалізм), пов'язані із показниками ціннісних орієнтацій на рівні нормативних ідеалів позитивними взаємозв'язками.

Виявлені взаємозв'язки між спрямованістю на ідеалістичне сприйняття правової дійсності та цінністю життєвої сфери «професійне життя», характерні для курсантів молодших курсів (r_s емп.=0,354, r_s емп.=0,446, $p \leq 0,001$; r_s емп.=0,31, $p \leq 0,01$;

$r_{s \text{ емп.}}=0,26, p \leq 0,05$). Натомість завершальний етап фахової підготовки курсантів характеризується зменшенням ролі ціннісних орієнтацій у збалансуванні усієї системи ставлення до права. Ставлення до права протягом професійної підготовки курсантів стереотипізується, віддаляється від особистісних ціннісних орієнтацій, що, з одного боку, забезпечує його відносну стабільність, спрямованість на нормативні приписи всупереч емоційному сприйняттю правової дійсності, з іншого – свідчить про переорієнтацію на ідеологічні складові у структурі професійно-правової свідомості. Отже, найвищі можливості використання засобів психологічного впливу на розвиток професійно-правової свідомості майбутніх офіцерів ОВС, базованих на особистісних цінностях, характерні для перших років підготовки курсантів.

На основі вивчення вплив мотивів навчальної та майбутньої професійної діяльності курсантів на розвиток професійно-правової свідомості особистості підтверджено взаємозалежність навчальної та професійної мотивації та ставлення курсантів до права. Досліджувані мотиви відзначаються соціальним характером, оскільки залежні від соціального середовища, у якому реалізується навчальна чи професійна діяльність. У середовищі курсантської молоді особистісна вмотивованість профільної підготовки відіграє вагомую роль як у особистісному, так і у професійному становленні фахівця, у тому числі у розвитку його професійно-правової свідомості.

Найбільш залежний від навчальної мотивації вид ставлення курсантів до права – правовий ідеалізм (рис. 1). Виявлені також зв'язки ідеалістичного правосприйняття із професійними мотивами навчання ($r_{s \text{ емп.}}=0,282, p \leq 0,01$) та мотивами набуття високого рівня освіченості ($r_{s \text{ емп.}}=0,213, p \leq 0,05$). Це свідчить, що загалом процес фахової підготовки працівників ОВС створює передумови для особистісної ідеалізації правової дійсності.

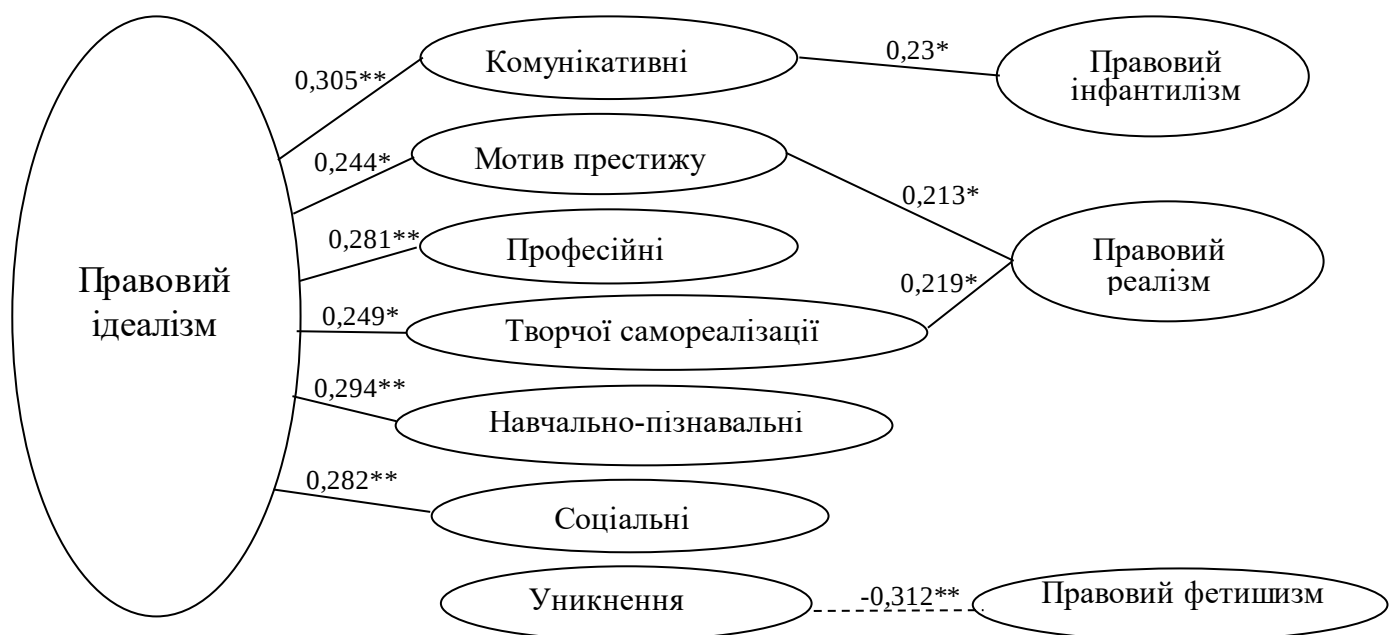

Рис. 1. Структура взаємозв'язків між показниками мотивів навчальної діяльності та видів ставлення до права курсантів

Примітка: ** - $p \leq 0,01$

* - $p \leq 0,05$

Значимість професійних мотивів в актуалізації навчальної діяльності як цінності виявляється у розвитку професійно-правової свідомості курсантів за умови наближеності пізнання до сфери практичного професійного застосування здобутих знань ($r_{s \text{ емп.}}=0,271$, $p \leq 0,01$). На етапі навчання у ВНЗ системи МВС мотиви майбутньої професійної діяльності втілюють стимули до здобуття практичної готовності до реалізації юридичної освіти, що детермінує необхідність їхньої актуалізації при розвитку професійно-правової свідомості курсантів. Внутрішні мотиви, у першу чергу детерміновані прагненням особистості до самореалізації у обраній професійній сфері, найбільшою мірою сприяють формуванню професійно-правової свідомості працівника ОВС.

У третьому розділі «Психологічний вплив на розвиток професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України» розкрита проблема психологічних основ розвитку професійно-правової свідомості та особливостей впливу на професіоналізацію правосвідомості курсантів ВНЗ МВС.

На основі аналізу психологічних умов розвитку професійно-правової свідомості курсантів вищих навчальних закладів МВС обґрунтована його нерозривна єдність із процесом особистісного становлення. Вагому роль у розвитку професійно-правової свідомості у рамках фахової підготовки курсантів ВНЗ МВС відіграють не лише здатність засвоїти певний обсяг юридичних знань та умінь, але переосмислити та застосувати їх самостійно генерованим способом.

У період розвитку професійно-правової свідомості особистості уявлення про правову поведінку оточуючих, діяльність правових інститутів реорганізуються у внутрішні переконання шляхом становлення власних правових оцінок особистості, установок не лише на дотримання правових норм, але і на активність з метою захисту та відновлення правопорядку. До психологічних умов розвитку професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС належать: правова освіта та виховання як засоби впливу на інформаційні та інтерпретаційні складові професійно-правової свідомості; безпосередня активність курсантів у сфері правовідносин, яка дозволить реалізувати поведінкові компоненти правосвідомості; правові соціалізація та адаптація, що оптимізують прояви особистісних реакцій у взаємодії із соціальними факторами професійного становлення курсанта; розвиток особистісних якостей, ціннісно-мотиваційної сфери курсанта, що забезпечить готовність до виконання ним професійної діяльності; цілеспрямований психологічний вплив на розвиток професійно-правової свідомості особистості.

Фахова підготовка курсантів ВНЗ МВС України спрямована на забезпечення професійної компетентності та на її основі – професійно-правової свідомості працівників органів внутрішніх справ. Відповідно до аналізу емпіричних даних, курсанти ВНЗ МВС перебувають на етапі розвитку професійно-правової свідомості, коли правова культура суспільства вже засвоєна, проте ще остаточно не перетворилась на усвідомлюваний чинник правослухняної поведінки на найвищому рівні активності, який є обов'язковим для працівників ОВС.

Аналіз емпіричних даних виявляє, що у ході трансформації структури правосвідомості виникають передумови до нівелювання недостатньо емпірично підкріплених позитивних правових почуттів. Цим обумовлюється можливість зміцнення взаємозв'язків у системі професійно-правової свідомості майбутніх

правоохоронців шляхом актуалізації, підтримання на провідних позиціях особистісного усвідомлення позитивних емоцій, викликаних сприйняттям правової дійсності. Ідеалізація правової дійсності при практичній взаємодії із нею працівників ОВС з високою імовірністю провокує переосмислення усієї системи ставлення до права, категоричного перегляду оцінки правових інститутів та власної ролі у їх діяльності, що загрожує розвитком деформації професійно-правової свідомості та професійної деформації представників правозастосовної сфери.

Вищевказаним детермінована необхідність психологічної підтримки формування реалістичного сприйняття правової системи, підтримання емоційного підґрунтя правосвідомості, усвідомлення важливості кожного індивіда, а особливо – працівників ОВС – у дотриманні правопорядку та стабільності. Забезпечення достатнього розвитку професійно-правової свідомості у межах професійного становлення офіцера ОВС є завданням профвідбору, правової соціалізації, правового виховання, елементом правової адаптації та виявом готовності до професійної самореалізації курсантів (О.М. Балинська, О.В. Безруков, В.І. Дяченко, В.М. Коробка, В.В. Пашутін, О.М. Цільмак, Г.Х. Яворська та інші). Одним із найбільш ефективних засобів розвитку професійно-правової свідомості курсантів у ВНЗ МВС України є соціально-психологічний тренінг професійного спрямування (В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, В.О. Лефтеров, Л.І. Мороз, С.І. Яковенко та інші).

Запропоновано науково-методичні рекомендації з проведення соціально-психологічного тренінгу розвитку професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України, описано алгоритм проведення розробленого соціально-психологічний тренінгу та результати його апробації. За своїм призначенням розроблений на основі аналізу результатів емпіричного дослідження тренінг розвитку професійно-правової свідомості курсантів у вищих навчальних закладах МВС відноситься до типу суб'єктно-діяльнісних, за спрямуванням – професійно-психологічний. Тренінг має на меті зміцнення установок правомірної поведінки, розвиток самосприйняття курсантів як активних учасників правових відносин, самоусвідомлення можливостей впливу конкретного індивіда на правову дійсність, сприяння формуванню їхніх практичних умінь і навичок правореалізації.

Тренінгова програма розрахована на вісім занять, об'єднаних у три блоки. Перший блок «Правосвідомість індивіда як важлива складова суспільного життя» має на меті актуалізацію правових переживань та стимуляцію розвитку правосвідомості особистості. Другий блок «Роль кожного індивіда у правовій дійсності» спрямований на формування поглибленого розуміння місця індивіда у правовій системі. Третій блок «Роль правосвідомості у діяльності працівників ОВС» призначений систематизувати уявлення курсантів про роль правосвідомості у юридичній діяльності, сформуванню переконаність у необхідності правомірної поведінки правозахисників, сприяти формуванню професійної правосвідомості курсантів як майбутніх офіцерів ОВС.

Для аналізу ефективності застосування запропонованої тренінгової програми здійснене порівняння результатів психодіагностичного дослідження експериментальної (28 осіб) та контрольної (37 осіб) груп курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ першого року підготовки. Результати

апробації свідчать, що після проведення тренінгових занять виявлені значимі зміни у структурній взаємодії окремих елементів правосприйняття.

Активізація осмислення та прийняття правової дійсності, що забезпечується курсантам під час тренінгової роботи, зміцнює позиції правового реалізму за рахунок усунення потенційно небезпечних факторів подальшої професіоналізації правосвідомості особистості, пов'язаних із конформним ($t_{\text{емп.}} = 5,2, p \leq 0,001$), ідеалізованим ($t_{\text{емп.}} = 2,9, p \leq 0,01$) та нігілістичним ($t_{\text{емп.}} = 2,3, p \leq 0,05$) ставленням до права. При цьому суттєвих змін у розподілі середньо групових значень різновидів ставлення до права у досліджуваних не зафіксовано, що свідчить про досягнення поставлених завдань.

Як демонструють результати кольорового тесту ставлень (а саме аналіз кольорових асоціацій до понять «міліція», «я у майбутньому», «моя кар'єра»), після проходження тренінгу вища частка курсантів першого року підготовки виражає шанобливе ставлення до правоохоронних органів та усвідомлює власну причетність до їх діяльності. Сприйняття курсантами елементів правової дійсності є глибинним особистісним компонентом і трансформується лише під впливом особистісного зростання та професійного становлення індивіда. Після проведення тренінгової роботи найбільш значимі зміни помітні у підсвідомому сприйнятті синього кольору, який посідає перший ранг в обох групах досліджуваних. Зазначимо, що цей колір найчастіше асоціюється опитуваними із поняттям «міліція». Після проведення тренінгу зростає частота асоціацій синього кольору із поняттями «я у майбутньому» та «повага» ($\phi_{\text{емп.}} = 4,124, \phi_{\text{емп.}} = 3,569, p \leq 0,001$), а також поняттям «радість» ($\phi_{\text{емп.}} = 1,968, p \leq 0,05$). Таким чином, можна говорити про поглиблену спрямованість курсантів на професійну самореалізацію.

Вищевказане свідчить про закладення основ перебудови системи професійно-правової свідомості особистості. В той же час емоційний аспект сприйняття правової дійсності, надзвичайно вагомий для курсантів на початковому етапі підготовки у вищих навчальних закладах МВС, не зазнає виражених змін. Таким чином, тренінгова робота дозволяє створити психологічно обумовлені особистісними змінами передумови для переходу до аналітичного осмислення майбутньої професійної діяльності, властивого курсантам на подальших етапах навчання.

Отже, результати апробації даного тренінгу підтверджують досягнення психологічного впливу на професійне зростання особистості майбутніх офіцерів ОВС. Соціально-психологічний тренінг розвитку професійно-правової свідомості курсантів у вищих навчальних закладах МВС України дозволяє при збереженні значної ролі правових емоцій зменшити орієнтованість правосприйняття на ідеалізацію чи конформне прийняття правової дійсності та впливає на усвідомлення курсантами власної ролі, як активного учасника правовідносин.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлені результати теоретичного узагальнення й емпіричного дослідження, які дають можливість сформулювати наступні висновки:

1. Проблема психологічних особливостей розвитку професійно-правової свідомості особистості, розуміння її структурного наповнення та проявів на етапі професіоналізації працівників ОВС у науковій літературі висвітлена виключно фрагментарно та визначена актуальним питанням юридичної психології. Психологічний аспект дослідження правосвідомості, зокрема, виходячи із концепції її відбивно-регулятивного призначення, безпосередньо визначається розумінням свідомості та взаємодії особистості із соціальним середовищем у межах правової дійсності. Зміст поняття «професійно-правова свідомість особистості» розглядається нами як інтеріорізована складна система правових ставлень, переконань, установок та мотивів, що детермінує правозастосовну активність правника.

Обґрунтовано класифікацію складових професійно-правової свідомості особистості у поділі на інформаційний, емоційний, інтерпретаційний, ціннісно-мотиваційний та поведінковий блоки. Функціональна значимість професійно-правової свідомості курсантів вищих навчальних закладів МВС України, у першу чергу, визначається впливом на успішне професійне становлення та попередження професійної деформації майбутніх фахівців правозастосовної галузі. Доведено, що розвиток професійно-правової свідомості особистості невід’ємно пов’язаний із періодом фахового навчання, зокрема, правосвідомість курсантів набуває специфічних проявів уже на етапі їхньої підготовки у вищих навчальних закладах МВС України.

2. Враховуючи особливості фахової підготовки курсантів у ВНЗ МВС України, їхню безпосередню залученість до правової освіти та суворе регламентування, а відтак – правомірність діяльності, вивчено особливості проявів психологічних компонентів їхньої правової свідомості. Шляхом порівняльного аналізу результатів дослідження проявів складових емоційного, інтерпретаційного та ціннісно-мотиваційного блоків правосвідомості курсантів доведено залежність розвитку ставлення до правової дійсності від ступеня наближення конкретних правових явищ до навчальної діяльності, практичної підготовки та особистісного становлення правозахисників.

Визначено трансформації психологічних компонентів професійно-правової свідомості особистості, особливості сприйняття правової дійсності на різних етапах фахового навчання курсантів, студентів юридичного та економічного напрямів підготовки. Доведено, що протягом навчання у ВНЗ МВС України вся система правосвідомості курсантів, як і її окремі компоненти, набуває ознак професійно-правової свідомості, необхідної майбутнім офіцерам ОВС.

3. Проаналізовані особливості ставлення до права курсантів на різних етапах підготовки у ВНЗ МВС свідчать, що реалістичний, як найбільш оптимальний вид ставлення до права, домінує серед курсантів і студентів ВНЗ МВС України порівняно зі студентами, які не пов’язують своє майбутнє із правозастосовною сферою. Крім того, для курсантів характерне більш виражене заперечення негативних видів ставлення до права, пов’язаних із фетишистським, інфантильним, скептичним і цинічним правосприйняттям. На основі вивчення підсвідомого сприйняття базових правових уявлень встановлена переважна професійна орієнтованість курсантів на подальшу службу в ОВС. Проте виявлено, що курсантам

властиві прийняття правового ідеалізму та нестійке заперечення конформного ставлення до правової дійсності.

Доведено підвищену потребу розвитку професійно-правової свідомості на початку становлення майбутнього офіцера ОВС. Курсанти першого курсу характеризується вищою емоційністю та відсутністю аналітичного підходу у трактуванні правової дійсності, схильністю до ідеалізованого правосприйняття.

Обґрунтовано, що розвиток професійно-правової свідомості вимагає існування аналітичних тенденції сприйняття права на фоні позитивних емоційних переживань, стійких глибинних переконань, впевненості у необхідності правопорядку та законності поведінки. Адже протягом підготовки у вищому навчальному закладі курсанти набувають схильності до аналітичного правосприйняття, поступово витісняючи ідеалістичні переконання, що здійснює певний вплив також на стереотипізацію, набуття шаблонності у ставленні до окремих правових категорій.

4. З'ясовано, що професійне становлення працівників ОВС відбувається у невід'ємній єдності із особистісним, тому особистісні властивості, ціннісно-мотиваційна сфера особистості перебувають у безпосередній взаємозалежності із розвитком професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС.

Виявлені напрями психологічного впливу на розвиток структурних компонентів професійно-правової свідомості з урахуванням високої значимості властивостей емоційної та когнітивної сфери особистості. З'ясована вагома роль у формуванні реалістичного сприйняття права курсантської молоді особистісної зосередженості на досягненні користі соціальної взаємодії, загальної самооцінки та самооцінки у аспектах гармонійності і креативності особистості.

Визначені особливості взаємовпливів системи ціннісних орієнтацій, навчальної і професійної мотивації та ставлення курсантської молоді до правової дійсності. Найбільш тісні зв'язки із розвитком професійно-правової свідомості властиві ціннісним орієнтаціям, пов'язаним із соціальною взаємодією та самоідентифікацією, самоусвідомленням особистості, професійним мотивам навчальної діяльності курсантів ВНЗ МВС. Водночас з'ясована висока залежність від ціннісної сфери та навчальної мотивації курсантів ідеалістичного правосприйняття.

5. Встановлено, що завданнями спрямованого психологічного впливу на розвиток професійно-правової свідомості курсантів є поглиблення внутрішніх зв'язків у системі правосвідомості, зміцнення позитивних емоційних переживань, детермінованих засвоєними правовими знаннями та усвідомлення особистісної цінності права. Розроблений соціально-психологічний тренінг, розрахований на курсантів другого-четвертого семестрів підготовки у ВНЗ МВС України. Перевірено його ефективність як засобу впливу на усвідомлення курсантами власної ролі активних учасників правовідносин, зменшення орієнтованості їхнього правосприйняття на ідеалізацію та конформне ставлення до правової дійсності, що оптимізує розвиток усієї структури правосвідомості, сприяючи її професіоналізації.

Обґрунтовано, що запропонована тренінгова програма без суттєвих коректив також може бути застосована у психологічному супроводженні навчально-виховного процесу студентів ВНЗ МВС України і, за умови незначній модифікації відносно конкретного профілю підготовки, юристів інших напрямів підготовки.

Таким чином, у ході дисертаційного дослідження теоретично обґрунтовано та емпірично виявлено психологічні особливості та шляхи впливу на розвиток професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України. **Перспективи подальшої роботи** можуть бути наступні напрями: 1) вивчення психологічних особливостей розвитку професійно-правової свідомості працівників ОВС на різних етапах професійної самореалізації; 2) дослідження ефективності психопрофілактичних засобів впливу на розвиток професійної правосвідомості працівників ОВС на етапі адаптації до професійної діяльності після завершення фахової підготовки у ВНЗ МВС, що дозволить розширити та узагальнити уявлення про досліджуваний феномен професійно-правової свідомості особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, опубліковані у фахових виданнях:

1. Теслик Н.М. Структурні зв'язки оцінного ставлення до права у системі цінностей студентів ВНЗ МВС / Н.М. Теслик // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – Вип. 2 (21). – Київ : НУОУ, 2011. – С. 227-232.
2. Теслик Н.М. Система структурних складових правової свідомості особистості / Н.М. Теслик // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – № 2 (27). – Київ : НУОУ, 2012. – С. 265-269.
3. Теслик Н.М. Особистісні властивості курсантів-правознавців у процесі формування ставлення до права / Н.М. Теслик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (2). – С. 250-259.
4. Теслик Н.М. Психологічні детермінанти правової свідомості курсантів-правознавців / Н.М. Теслик // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: серія «Психологія». Зб. наук. праць. – Вип. 50, № 1032. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 169-173.
5. Теслик Н.М. Соціально-психологічний тренінг розвитку професійної правосвідомості курсантів ВНЗ МВС України / Н.М. Теслик // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – № 1 (32). – Київ : НУОУ, 2013. – С. 309-313.

наукові праці, опубліковані в інших виданнях:

6. Теслик Н.М. Вплив навчальної мотивації на розвиток професійної правосвідомості курсантів-правознавців ВНЗ МВС / Н.М. Теслик // Право і безпека. Зб. наук. праць. – № 4 (46). – Харків : ХНУВС, 2012. – С. 347-351.
7. Теслик Н.М. Особливості взаємозв'язків професійної мотивації та ставлення до права курсантів ВНЗ МВС України / Н.М. Теслик // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 1 до Вип. 27, Т. IX (42) : Тематичний випуск «Вища освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – Київ : ГНОВИС, 2012. – С. 574-582.

наукові праці апробаційного характеру:

8. Шевченко Л.О. Психологічні детермінанти формування у студентів ВНЗ МВС професійної правосвідомості / Л.О. Шевченко, Н.М. Теслик // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. – Суми : ФОП Ляпощенко Л.Г., 2010. – С. 798-801.
9. Теслик Н.М. Психологічний компонент оцінної функції правосвідомості / Н.М. Теслик // Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод людини і громадянина : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2010. – С. 23-27.
10. Теслик Н.М. Ставлення до права та мотивація навчання на етапі адаптації студентів ВНЗ МВС / Н.М. Теслик // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2010. – С.161-164.
11. Теслик Н.М. Оцінні уявлення про правову систему студентів та слухачів ВНЗ системи МВС / Н.М. Теслик // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : збірн. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. – Одеса : ОДУВС, 2011. – С. 49-50.
12. Теслик Н.М. Особливості особистісних рис студентів ВНЗ системи МВС з різним типом ставлення до права / Н.М. Теслик // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2011. – С. 101-105.
13. Теслик Н.М. Проблема формування поняття правової свідомості у вітчизняній науковій думці / Н.М. Теслик // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Суми : Університетська книга, 2011. – С. 505-507.
14. Теслик Н.М. Ціннісні орієнтації у структурі правосвідомості курсантів-правознавців / Н.М. Теслик // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України : матеріали «круглого столу». – Харків : ХНУВС, 2011. – С. 160-165.
15. Теслик Н.М. Сутнісні особливості професійної правосвідомості правознавців / Н.М. Теслик // Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології : зб. статей за матеріалами II міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції. – Том 2. – Макіївка : МЕГІ, 2012. – С. 133-136.
16. Теслик Н.М. Особливості ставлення до права курсантів-правознавців / Теслик Н.М. // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. – Суми : ТОВ «Друкарський дім «ПАПРУС», 2012. – С. 59-61.
17. Теслик Н.Н. Сущностные характеристики профессионального правосознания правоведов / Н.Н. Теслик // Механизм обеспечения и защиты прав человека в России и зарубежных государствах: материалы Межнар. науч. конф. адъюнктов, курсантов, студентов и слушателей. – Самара : СЮИ ФСИН России, 2012. – С. 194-198.

АНОТАЦІЯ

Теслик Н.М. Психологічні особливості розвитку професійно-правової свідомості курсантів вищих навчальних закладах МВС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2013.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню психологічних особливостей розвитку професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України.

На основі аналізу наукової літератури досліджено основні концептуальні підходи до розуміння поняття «правосвідомість», визначено дефініцію «професійно-правова свідомість», її структурну класифікацію та прояви професійної правосвідомості курсантів на етапі навчання у ВНЗ МВС.

Отримані емпіричні результати свідчать про наявність специфічних особливостей взаємовпливів ставлення до права, як базового психологічного компоненту професійно-правової свідомості особистості, та особистісних характеристик, сфери ціннісних орієнтації та навчальної і професійної мотивації курсантів.

Розглянуто можливості психологічної підтримки розвитку професійної правосвідомості майбутніх офіцерів ОВС. Розроблений та апробований соціально-психологічний тренінг розвитку професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС України.

Ключові слова: правова свідомість, професійно-правова свідомість курсантів вищих навчальних закладів МВС України, курсанти ВНЗ МВС, ставлення до права, розвиток професійно-правової свідомості курсантів ВНЗ МВС, соціально-психологічний тренінг.

АННОТАЦИЯ

Теслик Н.Н. Психологические особенности развития профессионально-правового сознания курсантов высших учебных заведениях МВД Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2013.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических особенностей развития профессионального правового сознания курсантов в высших учебных заведениях МВД Украины.

На основе анализа научной литературы исследованы основные концептуальные подходы к пониманию понятия «правосознание», определена дефиниция «профессионально-правовое сознание», ее структурное наполнение и особенности практических проявлений на этапе обучения в вузах МВД.

Под «профессионально-правовым сознанием» рассматривается интериоризированная сложная система профессионально-правовых отношений,

убеждений, установок и мотивов, которая детерминирует правоприменительную активность юриста. С учетом теоретических наработок советских и современных ученых создана блочная классификация структурных компонентов правосознания, включающая информационный, эмоциональный, интерпретационный, ценностно-мотивационный и поведенческий блоки.

Полученные эмпирические результаты свидетельствуют о наличии специфических особенностей развития профессионального правосознания будущих офицеров ОВД. Психодиагностическое исследование, базировавшееся на сравнении показателей курсантов и студентов юридического и экономического направлений подготовки, подтвердило значимость не только наличия определенного уровня развития отдельных компонентов профессионального правосознания, но и необходимости глубинных взаимосвязей между ними. Все показатели проанализированы на первом, третьем и пятом годах обучения с целью выявить динамику изменений в структуре правосознания курсантов в течение всего периода подготовки в вузах МВД.

Несмотря на доминирование реалистического вида отношения к праву, характерного для всех исследованных групп, правосознание курсантов вузов МВД приобретает специфические черты под влиянием не только особенной учебной программы, но и особых условий ее реализации. Изучение подсознательного восприятия базовых правовых категорий зафиксировало наличие ориентированности курсантов на профессиональную самореализацию в ОВД.

Обосновано взаимовлияние отношения к праву, как базового психологического компонента правосознания личности, и таких личностных характеристик, как характерологические свойства и самооценка, а также ценностных ориентаций, учебной и профессиональной мотивации курсантов. Выявлено, что особое значение в развитии профессионального правосознания курсантов принадлежит личной сосредоточенности на достижении пользы от социального взаимодействия, эмоциональной устойчивости и уравновешенности в поведении. Относительно групп сравнения совокупность взаимосвязей между психологическими компонентами правосознания и системой ценностных ориентаций курсантов количественно преобладает. Осознание личностью собственной причастности к правовой среде, роли в поддержании правопорядка, достигаемой путем стимуляции учебной и профессиональной мотивации курсантов, способствует приобретению их правосознанием признаков профессионального.

В работе рассмотрены возможности психологической поддержки развития профессионального правосознания курсантов, в частности, обоснована потребность превентивного предотвращения идеализации правовой действительности на начальных этапах подготовки курсантской молодежи и избегания нивелирования эмоциональных компонентов этой системы в дальнейшем. Доказано, что основой формирования правосознания работника правоохранительных органов является профессиональная компетентность, приобретаемая курсантами в процессе обучения в вузах МВД Украины.

Разработан социально-психологический тренинг развития профессионального правосознания курсантов, результаты апробации которого свидетельствуют об укреплении позиций правового реализма в структуре правосознания курсантов за

счет уменьшения роли конформного, идеалистического и нигилистического видов правосознания. Данная тренинговая программа создана с учетом необходимости разнопланового подхода к формированию правосознания и согласованности развития профессионального правосознания и личного становления курсантов вузов МВД. Предложенный тренинг при внесении незначительных корректив может быть успешно использован в психологическом сопровождении подготовки юристов других специализаций.

Ключевые слова: правовое сознание, профессионально-правовое сознание курсантов высших учебных учреждений МВД Украины, курсанты вузов МВД, отношение к праву, развитие профессионально-правового сознания курсантов вузов МВД, социально-психологический тренинг.

SUMMARY

Teslyk N.M. Psychological peculiarities of the development of professional and legal consciousness of cadets in higher educational establishments of MIA of Ukraine. – Manuscript.

A dissertation submitted for the research degree of Candidate of Science (PhD) in Psychology. Specialism 19.00.06 – juridical psychology. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2013.

The thesis is devoted to the study of psychological peculiarities the development of professional and legal consciousness of cadets in higher educational establishments of MIA of Ukraine.

Based on the analysis of the scientific literature the main conceptual approaches to understanding the concept of «legal consciousness» were investigated, the definition of "professional and legal consciousness", its structural classification and manifestations of occupational legal consciousness of cadets were identified.

The obtained empirical results indicate the presence of specific features of mutual influences of relation to the law as a basic psychological component of individual professional and legal conscience and personal characteristics, the system of value orientation and training and professional motivation of cadets.

In the thesis discusses the possibility of psychological support to developing the foundations of professional and legal conscience of cadets. Designed and tested the socio-psychological training of professional and legal consciousness of cadets.

Keywords: legal consciousness, professional and legal consciousness cadets of higher educational establishment of MIA of Ukraine, cadets of higher educational establishment of MIA, relation to the law, development of professional and legal consciousness cadets of higher educational establishment of MIA, socio-psychological training.

Підписано до друку 02.09.2013 р. Формат 60х90/16
Обсяг 0,9 ум. друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф
Наклад 100 прим. Зам. № 31

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»
вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001